

Ա. Ն. Աւետիսեան. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԳԼԱՉՈՐԻ ԴՊՐՈՅԸ :
Լարակազմ, փոքր ուրաձալ, պատկերազարդ, 200 էջ և 45 նկար: Երևան, 1971:

Աշխատութեան սկիզբը, տիտղոսաթերթին եռերը կը կարդանք. «Աշխատութեան մէջ առաջին անգամ ի մի է բերուած ձեռագրերի զլաճորեան խումբը, բացայայտուած եւ բնութագրուած են առանձին նկարիչների արուեստի առանձնաշատկութիւնները: Ուսումնասիրուած են նախկինում դրահանութեան մէջ չլուսարանուած նկարիչ Մոմիկի, ինչպէս եւ համեմատաբար ճանաչուած Թորոս Տարօնացու, Աւագի եւ այլ մանրանկարիչների ստեղծագործութիւնները»: Չեմ գիտեր թէ ո՞վ է պատասխանատուն այս բոլորովին անճիշդ եւ սխալ տողերուն: Սմէն պարագայի տակ տարբերութիւն չրնէր: Մենք այս դրախտականով ցոյց պիտի տանք առոնց անհեթեթութիւնը:

Հեղինակը սակայն իր «Երկու խօսք»ին մէջ աւելի համեմատ է եւ կ'ընդունի որ իր այս աշխատութիւնը «Գլաճորի զպրոցի հետադրուութեան փորձ է» (էջ 5): Մենք զլիարեցինք «փորձ»ը, որովհետեւ իրաւամբ այս աշխատութիւնը հազիւ «փորձ» մըն է, այն ալ թէ՛ պակասաւոր եւ թէ՛ սրբազրկելի:

Նախ ճիշդ չէ, որ այս «աշխատութեան մէջ առաջին անգամ ի մի է բերուած ձեռագրերի զլաճորեան խումբը» (ընդգծումը մերն է): Կը դարձանա՞նք որ ասիկա կ'ըսուի, հակառակ որ սոյն գործին հեղինակը զրեթէ այս հատորին ամէն էջին առատօրէն դիմած եւ օգտուած է ողբացեալ Գարեգին Եպիսկոպոս Յովսէփեանի կոթողային «Սաղարեանք կամ Պոռեանք» գործէն, անոր աշխատուած եւ հեղինակաւոր ընդարձակ «Գլաճորի բարձր զպրոցը կամ համալսարանը» հատուածէն: Նման անբարեխիղճ վերաբերում հանդուցեալ Գարեգին Սրբազանի գործին հանդէպ առնուազն աններելի է, երբ որոշ կերպով վատակաւոր գիտնական սրբազանին կը պարտինք «առաջին անգամ ի մի է բերուած ձեռագրերի զլաճորեան խումբը»: Ի միջի այլոց ըսենք որ զլաճորեան ոչ մէկ նորայայտ ձեռագիր գտանք աւելցուած Աւետիսեանէ:

Աւետիսեան կը կրկնէ արդէն ինչ որ ըսուած էր Ալիշանէ, Լալայեանէ եւ այլն, Գլաճորի՝ Թանատի (Աղբերաց) վանքին հետ նոյնը ըլլալուն մասին, առանց որեւէ նոր ասպացոյցի կամ տուեալի իր կողմէ, այդ նոյնացումը գիտականօրէն վերջնական ընելու համար: Աւետիսեան իբր տեղագիր կասկածելի է երբ կը գրէ. «Գլաճորը սահմանակից է Եկեղեաց ձորին» (էջ 14) կամ երկրորդ անգամ՝ «Եկեղեաց ձորի մօտ»: Գլաճորի սահմանակից Եկեղեաց (Եկեղայաց) ձոր գոյութիւն չէ ունեցած: Կ'երեւի թէ ինք չլիովեր է Ալիշանի «ի գետամիջին Եկեղեաց»ը (Սիսական, էջ 130) եւ Գարեգին Եպս. Յովսէփեանի «գէպի Յեղեղեաց ձորն» (Խաղրակեանք կամ Պառչեանք, Ա. հատոր, էջ 115) ... ԵԿԵՂԵԱՅԻՆ հետ՝ որ Գլաճորէն շատ հեռու գտաւ է:

Շատ աւելի կասկածելի է իր մատենագիտութիւնը: Էջ 27, կը կարդանք. «Գլաճորում են կատարելագործուել ... բանաստեղծ Յովհաննէս Երզնկացին»: Անտարակոյս խօսքը Պուլի մասին է, քանի որ ժամանակակից միւս Յովհաննէս Երզնկացին, որ Մործորեցի ալ կոչուեցաւ, բանաստեղծ չէր, այլ՝ գրիչ եւ մեկնիչ-թարգմանիչ (բերականութեան, կրօնական): Արդ, Յովհաննէս Պուլ Երզնկացի բանաստեղծը Գլաճոր չէ «կատարելագործուել»: Զարմանալի է որ նոյնիսկ 1958ին Երևան հրատարակուած շնորհալի Տիկլին Արմենուհի Սրապեանի «Յովհաննէս Երզնկացի»ին վրայ ստակ աչք մը չէ նետած, մասնաւորաբար էջ 34, նման սխալ գիտողութիւններ ընելէ առաջ:

Անվստահելի է բոլորովին երբ հեղինակաւոր երեւիլ կ'ուզէ զրչադրա-

կան յիշատակարաններու վաւերականութեան մասին, կամ երբ մանրանկար-
չադիտութիւն կ'ուզէ ցոյց տալ: Էջ 35, կը գրէ. «1113 թուի Աւետարանի տի-
պի ձեռագիրներէ նկարչութեան» մասին: Եւ ցոյց տալու համար թէ որքան
քիչ է իւր զիտցածը, իբր ծանօթութիւն թիւ 2 (նոյն էջ) կը գրէ. «Այդ ձեռա-
գիրը (վերի 1113 թուի Աւետարանը - Յ. Ք.), որ արուած է Հռոմկայում
(Կիլիկիա), պահպանուած է Թիւրինղենի համալսարանի (Գերմանիա) գրա-
դարանում»: Աւետիսեան կ'երեւի թէ բոլորովին անտեղեակ է մեր յիշատակա-
րաններուն լեզուին, այլապէս անմեկնելի է թէ ինչպէս 1113 թուականէն
կրնայ կարծել այն կարկտան կեղծ յիշատակարանը որ կցուած է Թիւրինղենի
համալսարանի գրադարանի ձեռագիր Աւետարանին: Այդ կեղծ յիշատակա-
րանը 60-70 տարի առաջ պատրաստուած, առ նուազն վեց ՏԱՐԲԵՐ ԺԱՄԼ-
ՆԱԿՆԵՐԻ յիշատակարաններու պատառիկներով, ոմանք նոյն իսկ Ժե դարէն
ըլլալու չափ նոր, մենք պարզեցինք Վիեննայի «Հանդէս Ամսօրեայ»ի 1968
տարւոյն 157-164 էջերուն մէջ: Հոն նոյնպէս ցոյց տուինք, որ այդ Աւետա-
րանին մանրանկարները ձեռագիրն հետ ԺԳ դարէն առաջ պատրաստուած չեն
և անուրանալի կերպով Սիւնիքի դործ են և մանրանկարները նմանութիւն
ունին Թորոս Տարօնցիի մանրանկարներէն ոմանց հետ, թէեւ հետու են վար-
պետ մանրանկարիչի յաջող դործեր ըլլալէ:

Սակայն Թիւրինղենի համալսարանին մատենադարանին այս կեղծ
յիշատակարանով ձեռագիրն մասին «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ մեր հրատարա-
կած յօդուածը չէ՝ միայն որ Աւետիսեան նկատելու արժանի չէ գտած:
Օրինակ, էջ 39, կը գրէ. «1284ին Թանատ վանքում ստեղծուել է եւս մի ձե-
ռագիր՝ Աւետարան», որ նոր Զուգայի հաւաքման թիւ 35ն է: Ժամանակին
«Հասկ» գիտական տարեգիրքին մէջ (1949—1950, էջ 96-105), նկարադարդ
Էւ մանրագին կերպով ներկայացուցած եմ այս ձեռագիրը՝ «Յովհաննէս Թա-
նատի Վանաց (1284-1286) գրիչ եւ մանրանկարիչ» խորագրով: Հոն հարց կը
տրուէր թէ ո՞րն է բուն գրչութեան վայրը, Գնդեվանք թէ Թանատի վանք:

Էջ 49, Աւետիսեան խօսելով Մոմիկ ճարտարապետ-քանդակագործ-
մանրանկարչի մասին, կը յայտարարէ. «Այս քաղաքագիտական արուեստագէտի
ստեղծագործութիւնը յատուկ ուսումնասիրութեան չէ ենթարկուել», որով
կ'երեւի թէ «նախկինում գրականութեան մէջ չլուսարանուած նկարիչ Մո-
միկի» մասին ինք «լուսարանութիւններ» պիտի տայ: Առ այդ իրեն ծանօթ
են «երեք» Աւետարաններ, որոնցմէ մին Մոմիկէն ո՛չ ստորագրութիւն եւ ո՛չ
այ յիշատակութիւն ունի: Յետոյ հաւաքածոյ մը, Էրկու խաչքար եւ քանդակ
Է Բուրթելաշէն եկեղեցին: Հոս սակայն նորութիւն մը չունի Մոմիկի մասին:
Ընդհակառակը, իրեն անծանօթ մնացեր է Ս. Խ. Մնացականեանի «ԺԳ Դարի
Հայ քանդակագործ, ճարտարապետ եւ նկարիչ Մոմիկ»ը («Պատմա-Բանասի-
րական Հանդէս», 1968, թիւ 3, էջ 219-228, մանրատառ): Իսկ մենք անարժա-
նարար յիշենք «Քաղմալիկ»ի (1947, թիւ 9-10) մեր յօդուածը, ուր Մոմիկի
մէկ նոր ձեռագիրը եւ յիշատակարանը ներկայացուցած էինք, յիշատակարան՝
ուր Մոմիկ կ'աւագէր իւր տարիներով կուրանալը:

Աւետիսեան կը պնդէ որ Երեւանի Մատենադարանին թիւ 6764 «1283
թուի Կեռան թագուհու Աւետարան»ը Մոմիկի արուեստի արտագրութիւն է...
Եւ ասով կ'ուզէ նախ այդ Աւետարանը Մոմիկի դործ նկատել եւ յետոյ ալ՝
Մոմիկը տանել Կիլիկիա... Այսպիսի բոլորովին մտացածին եւ անհիմն տե-
սութեամբ ըստ կամս որոշում բնական է աննդունելի է:

Այսքանով ալ կ'աւարտի Աւետիսեանի «Մոմիկադիտութիւն»ը, այս-
ինքն նոր բան մը սորվելու տեղ արդէն մեր գիտցածէն ալ պակաս ստանալով:

Այժմ անցնինք էջ 86, ուր կը սկսի Աւետիսեան Թորոս Տարօնեցիի մասին: Դժուար է ըմբռնել որ մատենադարաններով ամենահարուստ Երեսանի մէջ մէկըրդը Թորոս Տարօնեցիի մասին այնպէս՝ ինչպէս որ Աւետիսեանը գրած է: Անկարելի է խորհիլ որ մէկըրդ լրջօրէն ուղի ձեռք զարնել ուսումնասիրութեան մը՝ երբ այնքան կարեւոր աղբիւրներ, ձեռագիրներ իրեն անձանօթ մնացած են, այն ալ Թորոս Տարօնեցիի նման ծանօթի մը պարագային:

Աւետիսեանի անձանօթ մնացեր են «Անահիտ»ի մէջ (1911, թիւ 5-6) Գարեգին Եպիսկոպոս Յովսէփեանի՝ Թորոս Տարօնեցիի մասին գրած աշխատութիւնը, մանրանկարներով ներկայացուած: Թող ներուի մեղի Էթէ յիշենք մեր «Թորոս Տարօնեցի, կեանքն ու իր տաղերը» հատորիկը, 1943ին Նիւ Եորք հրատարակուած: Նաեւ՝ Հ. Ն. Ակինեանի «Թորոս Մշեցի Տաղասաց» («Հանդէս Ամսօրեայ», 1947, թիւ 1) . իմ Թորոս Տարօնեցիի մասին յիշատակութիւններ «Եկեղեցաց Գաւառ»ի Ա հատորին մէջ: Դարձեալ, իմ երկար «Դարձեալ Թորոս Տարօնեցի» աշխատութիւնս («Քաղմալեայ», 1947, թիւ 9-10): Այս աշխատութիւններուն մէջ զոնէ Աւետիսեան պիտի գտնէր ձեռագիրներ Թորոս Տարօնեցիէ, որոնք իրեն անձանօթ մնացեր են: Այսպէս, Վենետիկի Միսիթարեանց թիւ 193 Նոր Կտակարանը, 1284էն. Հայկ. Սր. Քառասնից հաւաքման թիւ 110 անթուական Տաղարանը. Միացեալ Նահանգաց Հարգֆրերտի Ինիլըն Թէօլօճիյըր Ալմիխարբի Աւետարանը 1307-1331, Մոմիկէ գրուած եւ Թորոս Տարօնեցիէ ծաղկուած. Վենետիկի Միսիթարեանց թիւ 1917 Աւետարանը, 1307ին գրուած Պաղոս գրէէ եւ ծաղկուած Թորոս Տարօնեցիէ. Երուսաղէմի վանքին թիւ 95 Ճաշոցը, Յովհաննէս քահանայէ Թոնրակ (Ապահունիք) գրուած եւ Թորոս Տարօնեցիէ ծաղկուած (Յուցակադրուած եւ հրատարակուած Պողարեան Սրբապանէ 1966ին). Գոյիֆօրնիոյ համալսարանի մագաղաթ Աւետարանը Տոն կերպով մանրանկարուած: Ինչպէ՞ս կարելի է Թորոս Տարօնեցիի մասին գրել, երբ այսքան աղբիւրներ (յատկապէս լատ.) եւ ձեռագիրներ բոլորովին անձանօթ եւ անյիշատակ կը մնան:

Գալով Թաւրիզի 1311 թուականով Աւետարանին, «գտրուպ որի: Թորոս սարկաւագ» Տարօնեցին չէ, որ այլուր ո՛չ մէկ տեղ ինքզինքը «սարկաւագ» կամ Եկեղեցական ուրիշ աստիճանով յիշած է:

Քանիցս նկատած ենք որ մեր մանրանկարչութեան մասին դրող Հայ հեղինակներ, որոնք կարգին հայերէն կը գրեն՝ ըմբռնելի ընելով մանրանկարչութեան պատմական մասերը, բոլորովին «առիւծ» կը կարին երբ կարգը կու գայ Հայ մանրանկարչութեան արուեստի մասին իրենց «մարդանքները» ընելու: Այլեւս կարծես կը մոռնան իրենց հայերէնը եւ անկապակից բառերու տեղատարափով մը պարզապէս խեղդել կ'ուզեն իրենց դժբախտ ընթերցողը: Այլապէս ի՞նչ հարկ կայ անիմաստ բառակոյտերուն որոնք էջեր կ'աղոտտեն: Օրինակ Աւետիսեան, որ էջերով ըմբռնելի հայերէն գործածած է այս տողերէն առաջ, կը գրէ. «Նրանց ինքնատիպ կոմպոզիցիաներում, շարժումների դիմամիկայով առանձնանում են մարդկային փիզիոնները, որոնց մէջ պարզորոշ ընդգծուած է հայկական ազգային տիպը: Չարդանկարը, աւանդական մոտիվների հետ մէկտեղ, հարստացուած է նոր ձեւերով եւ հների վարիացիաներով» (էջ 30):

Սակայն խիստ երկարեցաւ մեր գրախօսականը եւ կարիք չենք գտներ Աւետիսեանի Հայ մանրանկարչութեան արուեստին մասին դանդաղ եւ դարմանազան մարդանքներուն հետեւելու, որոնք յոգնեցուցիչ ըլլալէ աւելի ապարդիւն են: Որպէսզի չըսուի թէ այս գործին վերջաւորութիւնը չենք կարգացած, յառաջ բերենք հատուած մըն ալ էջ 129էն. «Թորոս Տարօնեցու նը-

կարագարդումների (ինչպէս վաղ, այնպէս էլ հետագայ) բնականութեան արտայայտութիւններից է տարածական որոշ խորութիւնը, պրանայնութիւնը՝ գլխաւորապէս այնտեղ, ուր ամբողջ կամ պոչիցիտան կամ նրա մի մասը իրականութիւնից առնուած տեսարաններով են ներկայացուած:

Վերջացնելէ առաջ: Բնաւ տեղիւր չկայ Աւետիսեանի Արամազդային բարձունքներէ ամպրոպային որոտումներուն՝ որոնցմով կը կարծէ բան մը բնած ըլլալ «նենդ թշնամի կաթոլիկութեան» (կաթոլիկները ուրկէ՛ ուր հոս մտան) կամ «օտար նուաճողների կողմից Հայ ժողովրդի ասիմիլացիայի եւ հոգեկան ստրկացման դէմ» (էջ 156): Ասիկա ըսող Աւետիսեանը սակայն թուրքաւար կը գտնէ աղղեցութիւնը «... բիւզանդական եւ սիրիական պաղոսիկական», «կոպտական», «հելլենիստական» արուեստներուն՝ ի՛ր իսկ ներկայացուցած Հայ մանրանկարիչ վարպետներուն մանրանկարներուն մէջ:

ԱՌԱՔԵԼ ԲԱՂԻՇԵՑԻ (Ժե դար): Ուսումնասիրութիւն եւ բնագրեր Արշալոյս

Ղազինեանի: Լաքակազմ, ուրբաժալ, 350 էջ: Երեւան, 1971:

Քիչ մնաց պիտի խորհէի որ Առաքել Բաղիշեցի մոռցուած է Երեւանեան մեր բանասէրներէն, երբ անկէ նուազ կամ աւելի արժէքով զրեթէ բոլոր տաղերգուները ուսումնասիրուած եւ հրատարակուած են հոն:

Պարոն Արշալոյս Ղազինեան լաւ գործ մը կատարած է իր այս հատորով մեզի տալով Առաքել Բաղիշեցիի մասին ինչ որ ծանօթ է: Իրմէ առաջ ո՛չ ոք հատորի մը նիւթ ըրած էր Առաքել Բաղիշեցին, բան մը՝ որ տեսակ մը առաւելութիւն կու տայ իրեն, երբ նկատի առնենք որ մեր տաղասացներուն մեծագոյն մասին՝ Երեւանեան վերածնունդէն առաջ՝ հաստ կամ բարակ հատորներով հրատարակութիւններ եղած են:

Առաքել Բաղիշեցի նորայայտ տաղասաց մը չէ մեր մատենագրութեան մէջ: Ինչպէս որ Ղազինեան կ'ըսէ իր «Երկու խօսք»ին մէջ, Ժի դարէն սկսելով հրատարակուած հեղինակ մըն է, եւ իր հեղինակութիւններէն ոմանք ցարդ մինչեւ տասը տաղագրութիւն ունեցած են: Կան ալ որ թարգմանուած են ֆրանսերէնի եւ ռուսերէնի: Ան արժանացեր է ուշագրութեան Հ. Ղ. Ալիշանի, Բրիւսովի, Զօպանեանի, Արեղեանի եւ ուրիշներու:

Հատորը կը սկսի Բաղիշեցիի ժամանակին ուրուագծով: Ժամանակակից եւ ակնանտես թիմուրլանկի վայրագութեանց, թուրքերէն՝ Կ. Պոլսոյ դրաման, սարսափի եւ յուսահատութեան ժամանակ Բաղիշեցի սպրած է եւ դրած այդ մասին: Այս հատուածին մէջ կան սակայն հաւատարմութիւն որոնք առաքելի են: Օրինակ, կաթոլիկոսութեան էջմիածին յոխաղումը մեր աղային ցանկութիւններէն չէ որ եղած է: Նման «յոյսեր» կրնային մեր եկեղեցականներէն ոմանք «Երազել»: Սակայն ասիկա պիտի չբաւէր որ Արարատեան Հայաստանի բռնակալները «համոզուէին» կաթոլիկոսութիւն հաստատել էջմիածնայ մէջ: Յիշեցնեմ որ ճիշդ այդ ատենները Միջագետքի տէր Օթման՝ Մկրտիչ Նաղաշը կ'ուզէր Ամթայ մէջ կաթոլիկոս կամ պատրիարք հաստատել: Կ. Պոլսոյ մէջ թուրքերը հազիւ քաղաքը զրաւած՝ կ'աճապարէին պատրիարքութիւն հաստատել եւ ամէն կերպով Հայ կեդրոն մը ստեղծել: Այս ճիշդըր յառաջ կու գային օտար բռնակալներու ակներեւ ակնկալութիւնն՝ Հայերու առեւտրական յատկութիւնները եւ միջոցները շահագործելու: Աշխարհական իշխանութեան չղոյութիւնը Հայոց մէջ դարկ կու տար եկեղեցա-

վանքին տեսչութիւնը կ'անցնէր Գրիգոր Տաթևացիի: Յայտնի չէ թէ երբ մեկնեցաւ Տաթևացի եկեղեցւոյ գաւառէն: Տաթևացիի մեկնումէն վերջ Գէորգ Երզնկացի եկեղեցւոյ գաւառի Կապոսի Ս. Յակոբայ վանքը կը փոխադրէ իր ուսուցչութիւնը 1389ին, եւ 1405էն առաջ առեն մը վերստին Աւագ վանք կը հաստատուի: Որոտնեցիէն սկսեալ մատենագիր եկեղեցւոյնններու հոյ՛յ մը կը պատրաստուի՝ եկեղեցւոյ վանքին մէջ, որ ժն՝ զարուն վերջը դեռ կը զործէր Յովհաննէս Համշենցու տեսչութեան տակ: Տաթևացի Երզնկայի այդ համարարանէն է որ դուրս ելաւ, ինչպէս նաեւ Գէորգ Երզնկացի, Սարգիս եւ Յակոբ Ղրիմեցի եւ ուրիշներ: Ասոնք սակայն (Գէորգ, Սարգիս եւ Յակոբ) դասակից էին Տաթևացիի եւ ոչ թէ աշակերտ, երբ Որոտնեցին տեսուչ էր եկեղեցւոյ Աւագ վանքին համարարանին: Գէորգ Երզնկացի եւ Յակոբ Ղրիմեցի «Տաթևի համարարանի սաներ» չէին, այլ եկեղեցւոյ Աւագ վանքի, եւ Տաթևէ չեն գտնուած:

Էջ 14ով կը սկսի ամփոփումը Առաքել Բաղիշեցիի կեանքին: Ղազինեան զմտախառնար նորութիւն մը չաւելցնէր արդէն եղած կենսագրական ծանոթութեանց վրայ: Կ'ընէ ճշգումներ եղած կարգ մը շփոթութեանց եւ սխալներու մասին: Ղազինեան ուշիմ գրող է եւ իր ճշգումները տեղին:

Էջ 26ով կը սկսի «Մատենագիտական ակնարկ եւ բանասիրական հարցեր»: Իրեն անձանօթ մնացեր է, յիշած բազմաթիւ սխալ վերադրումներու շարքին, իմ սխալ վերագրումս Ս. Վառվառէի նուիրուած աղբին: 1945ին «Հայաստանեայց եկեղեցի» ամսաթերթին մէջ (էջ 251-253) հրատարակեցի այդ տաղը եւ զայն սխալմամբ Առաքել Սիւնեցիի տուել էի, մինչ կ'երեւի թէ Բաղիշեցիինն է: Ղազինեանի արժէքաւոր այս հատորին ամենէն աշխատուածը այս մասն է: Իրեն շնորհապարտ ենք:

Էջ 59ով կը սկսի տալ նախ արձակ բնագրերը եւ յետոյ չափածոյ երկերու վերլուծումը: Խղճամիտ եւ սերտուած աշխատութիւն, որմէ վերջ կը հրատարակէ մանրակրկիտ համեմատութեամբ բազմաթիւ զրչաղիրներու ոչ-հոգեւորական նկատուած ոտանաւորներու շարք մը, որոնց կարգին նաեւ «Տաղ Յովասափու» երկար փոյկերը:

Էջ 331ով կը տրուին ծանօթագրութիւններ, զործածուած ձեռագրաց ցանկ եւայլն, սակայն կարիք չէ տեսնուած յատուկ անուանց եւ տեղանուններու ցանկերու:

Ղազինեանի այս բնօրին աշխատութիւնը մեծապէս դնահատելի վերջ, յարմար կը սեպեմ դիտել տալ որ առանց Առաքել Բաղիշեցիի կրօնական գոնէքանի մը լաւագոյն տաղերու ներմուծման, անոր նուիրուած ո'չ մէկ հատոր կրնայ կատարելապէս ներկայացնել այդ բանաստեղծը: Երբ Մոսկուայի մէջ ճոխ հրատարակութիւններ լոյս կը տեսնեն ռուսական կրօնական պատկերներու (իդոն) մասին, կամ Թիֆլիսի մէջ վրացերէն Սաղմոսի բնական բնագիրներ կը հրատարակուին լուրջ եւ արժէքաւոր ուսումնասիրութիւններով, պատճառ մը չկայ որ Բաղիշեցիի կրօնական տաղերն ու զանձերն ալ չհրատարակուին:

Գոհունակութեամբ կը փակենք Ղազինեանի այս ամփոփ աշխատութիւնը, սակայն միայն իրր «առաջին հատոր», այսինքն Առաքել Բաղիշեցիի «աշխարհական» ստեղծագործութիւններուն, եւ կը յուսանք որ օր մը «երկրորդ հատոր»ն ալ կը հրատարակուի՝ նուիրուած նոյն հեղինակին «կրօնական» ստեղծագործութեանց: